

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE YAYINLANAN TASAVVUFİ MUHTEVALI MUHİBBÂN DERGİSİ VE 1327/1911 SAYISINDA YER ALAN BAZI MAKALELER

Cengiz GÜNDOĞDU ()*

I- Osmanlı'nın Son Döneminde Tasavvuf Eksenli Cemiyet Kurma ve Yayın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

II. Abdulhamid döneminin özel şartları içinde istediğini yazamayan, arzu ettiği insanlarla bir araya istediği gibi gelemeyen değişik din, millet, mezhep, tarikat ve mesleklerle mensup kimseler, II. Meşrûtiyet'in cemiyet halinde toplanmada her sınıf ve cemaata sağladığı serbestî ile bu haktan istifade etmek istemişler ve 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda parti (fırka) ile cemiyet kurma arasında bir fark görülmediği için kurulan cemiyetler, gazete-mecmua çıkarma teşebbüsleriyle faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmüşlerdir.

Bu serbestîden istifade ile fikirlerini cemiyet kurma, gazete ve dergiler vasıtası ile efkâr-ı umumiyye yansıtan değişik sosyal gruplara mukabil, tasavvuf erbabı geç de olsa, bu kervana katılabilmiş, onlar da kurdukları cemiyet ve neşrettikleri değişik dergi ve gazeteler kanalı ile, fikirlerini duyurma imkanına kavuşmuşlardır.

Tasavvuf erbâbının, tarikatler arasındaki bağları kuvvetlendirme, maddî ve manevî yönden gelişmelerini sağlama emeliyle kurmayı düşündükleri ilk cemiyet, Şeyh Nailî Efendi (ö.1324/1908)'nin öncülüğünü yaptığı Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiye'dir. Ancak kurulması düşünülen bu cemiyet daha kuruluş aşamasındayken şeyhin vefatıyla sekteye uğratılmıştır. Bilahare Şeyh Nailî'nin cemiyet ile ilgili taslak çalışmalarını Muhibbân dergisinin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Ahmet Muhtar yürütmüşse de Şeyh Esad Erbilî(ö.1931)'nin başkanlığında kuruluş faaliyetini tamamlayan Cemiyet-i Sûfiyye adlı bir başka cemiyetin kuruluşunu önleyememiştir.

Neticede tasavvufî gayelere yönelik cemiyet oluşturma süreci Esad Erbilî'nin öncülüğünde kurulan Cemiyet-i Sûfiyye ile teşekkülünü tamamlamış, böylece daha önceki asırlarda yaşayan dervişlerin ortaya koymadığı bir faaliyet alanı açılmıştır.

Dervişlerin hak ve vazifelerini korumak ve gerçekleştirmek için tekke dışında oluşturulan bu cemiyetle birlikte aynı zamanda tekke-bürokrasi ilişkileri için de yeni bir sayfa açılmıştır.

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Ancak, Cemiyet-i Sûfiyye tasavvuf dünyası için kısa ve uzun vadeli bazı projeleri gerçekleştirmek için kolları sıvamışsa da dönemin sıkıntıları, daha sonra gelen I. Dünya Savaşı ve onu takip eden yılların rehaveti yanında, bir süre için muvakkat bir heyet tarafından idare olunup fakat nizamnamesi bir türlü tesbit edilip ortaya çıkarılarak hükümete tasdik ettirilememiş olması bu gayretlerin elle tutulur neticeler vermesine imkan bırakmamış, binaenaleyh esaslı surette kurulup iş görememiştir.

XX. Yüzyıla beraber Osmanlı ülkesinde daha önceki asırlarda görülmeyen bir başka faaliyet alanı da dergi yayıncılığıdır.

Bu dönemde yayınlanmaya başlayan dergiler arasında İslâm dünyasına hitabetmeleri ve uzun ömürlü olmaları açısından en dikkate değer olanı Sırat-ı Müstakim ve devamı mahiyetinde olan Sebîlu'r-Reşâd'dır.

Fakat bu dergilerde sergilenen ortak tavırlardan biri de denebilirki tasavvufî konulara karşı beslenen soğukluktur. Nitekim bazı tarikat mensubu yazarlar zaman zaman yazdıkları makalelerle tekke ve tarikat mensuplarının da memlekette bir varlık olduklarını bu dergilerde göstermeye çalışmışlarsa da, bu çaba sözkonusu gerekçeden dolayı olsa gerek çok sınırlı kalmış, bunun dışında denebilirki doğrudan tasavvuf ve tekke kültürünü konu alan yazı ve makalelere hemen hiç yer verilmemiştir.

Kanaatimize göre gerek bu sebepler, gerekse iç saiklerin itmesi, tasavvuf kültürünün topluma aktarılmasında geleneksel yollara ilave olarak hem yeni dönemde hem de tasavvuf tarihinde ilk defa yine tasavvufî gayelerle dergi-gazete çıkarmak gibi iki değişik hizmet sahasının açılmasında etkili olmuştur.

Neticede başta Cerîde-i Sûfiyye (Yayına başlama tarihi: 1909) olmak üzere, Muhibbân (Yayına başlama tarihi: 1909), Hikmet (Yayına başlama tarihi: 1910), Tasavvuf (Yayına başlama tarihi: 1911) ve Mihrâb (Yayına başlama tarihi: 1920) gibi dergi ve gazeteler, tasavvuf ve tekke kültürünün ihyâsı ve topluma aktarılması maksadıyla yayın dünyasına katılmışlardır. Fakat bu dergiler arasında Cerîde-i Sûfiyye hariç diğerleri uzun ömürlü olamamışlardır.

Çökmeye yüz tutmuş tekke dünyasını yeniden ihyâ edebilmek için yeni bir yol bulma gayesine yönelik bu faaliyetlerde Cemiyet-i Sûfiyye ile Tasavvuf ve Muhibbân dergileri arasında yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade ile bu dergiler Cemiyet-i Sûfiyye 'nin kuruluş safhasını çok yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır.

Mesela, Muhibbân, ilk sayısının ilk sayfasına Şeyh Nailî Efendi'nin fotoğrafını koymuş ve tarikat ehlinin kurması gereken cemiyetle (Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiye veya Cemiyet-i İttihadiye-i Sûfiyye) ilgili çalışmalarına 9 ve 10. sayılarda geniş yer vermiştir.

Sözkonusu derginin 9. sayısında Şeyh Nailî'nin cemiyet oluşturma teşebbüsü ve hedefleri hakkında şu değerlendirmelere yer verilmiştir:

“Gazetemizin birinci numaralı nüshasında teberrüken resmini vaz’ ve derc ettiğimiz şehîd-i hürriyet Şeyh Nailî el-Bedevî Efendi merhûmun iâde-i meşrûtiyeti müteakip menfası olan Trablusgarb’dan İstanbul’a avdet ederek bulunduğu dört ay zarfında bir taraftan Meşrûtiyet’in temami-i te’sisine geceli gündüzlü çalışmakla beraber diğer taraftan da tekâyâyı ruhânî ve siyasî birer mekteb haline getirerek müntesibîn ve muhibbîni terbiye-i ahlâkiye ve siyasiyye ile tenvîr etmek ve bu sûretle teessüs-i tekâyânın mekasıd-ı asliyesini takib ve islâhât-ı muktazıyayı icrâ eylemek üzere bir cemiyet-i sûfiye teşkil ve te’sisine sarf-ı mesaf eylemiş ve hatta cemiyet-i mezkûrenin Nizamnâmesiyle emr-i islâhın suver-i icrâiyesi hakkında lâyihayı da ihzar etmiş ve fakat maatteessüf vukuu irtihâliyle husûs-ı mezkûr teehhür eylemiş idi. Bu mürşid-i hakiki-i hürriyetin evrak-ı metrukası meyânında zuhûr eden lâyiha ile Nizamnâmenin birer sûreti elde edilmiş olduğundan meşayih-i kirâm hazerâtının alelusül cemiyet-i mezkûreyi teşkil ile lâyiha-i mezkûre dâiresinde emr-i ehemm ıslâhâtı icrâ eylemeleri temenniyat-ı mahsûsasıyla mezkûr lâyiha ile nizamnâmeyi derc ediyoruz. Cenab-i Hak ruh-ı Şeyh’i şâd buyursun!”

Böylece Şeyh Nailî Efendi’nin kurmayı düşündüğü cemiyetle ilgili çalışmalar yanında Nizamnâme’nin metni de yine Muhibbân aracılığıyla komuoyuna sunulmuştur.

Hülasa değişik tarikatlere mensup dervişler, bir araya gelerek, kurdukları meslekî birlikler ve yayınladıkları bu kroniklerle görüş ve düşüncelerinin yaygınlaşmasını temine çalışırken, meslekî dayanışmanın yollarını da aramışlardır.

Bu dayanışma yolunda, tarikatler arasında ayırım gözetmenin doğru olmadığı ve bütün tarikatlere aynı gözle bakılması gibi hususlar dile getirilmiş, böylece aynı hedefe doğru birlikte yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Oysa tarikatler arasında ötedenberi geçimsizlik ve anlaşmazlık olduğu bilinmekteydi. Üstelik sayıları otuzu aşan ve her birinin âyini, usûlü, inancı ve gidişi birbirinden ayrı hatta aykırı insan topluluklarını bir araya getirmek çok müşkil bir iş idi. Gariptir ki Bektaşîlik damgasını taşıyan ve kendisinden başka 29 tarikatın muhalifi olan bir tarikatte mensup Ahmet Muhtar Bey bu işte ve bu cemiyeti kurmakta önyak olmuş ve çıkarmakta olduğu Muhibbân mecmuasını buna vasıta ittihaz etmişti.

Muhibbân ve çevresinin Bektaşî meşreb olmaları, bu tarikatla İttihat ve Terakki arasında sıkı bir ilişki bulunmasına rağmen cemiyetin kuruluşunun gerçekleşmemesi dikkate değer bir husustur.

“Siyasetten mâadâ her şeyden bahseder”, üst başlığıyla sunulan bu derginin isminin hemen yanında, genel karakterini belirten şu ifadeler de yer almıştır: “Muştak-ı hürriyet-i tâmmе olan bi’l-cümle Muhibbân-ı meşrûtiyetin vasıta-yı neşr-i efkârı olarak her ayın onbeşinde neşr olunur.” “İnsaniyete, Muhibbân-ı meşrûtiyete muvafık gönderilen imzalı mektublar maa’l-memnuniye derc olunur.”

18 Şaban 1327/22 Ağustos 1325 tarihinde yayın hayatına giren Muhibbân’ın tasavvuf tarihi ve kültürü açısından fazla bir şey verdiği söylenemez. Dergi yöneticisinin “Bazı dedikoducu sahte şeyhlerin sözlerine bakıp ta tarikatlerin ayrısı, gayrısı olduğuna

inanmak artık olamaz.”(sayı: 5, s.110) şeklinde “bütün tarikatlere aynı gözle baktığı” (say. 5, s. 141) ihsas ediliyorsa da dergi, mesaisinin büyük bir kısmını, yeniçerilikle beraber meşrûyetini kaybetmiş olan Bektaşî tarikatının yeniden resmî bir hüviyete bürünmesine hasretmiştir.

Sayfalarının büyük bir kısmını Şeyh Nailî Efendi'nin kurmak istediği Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiye'nin gerçekleşmesine tahsis eden Muhibbân, Cemiyet-i Sûfiyye'nin kurulmasıyla bundan da vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu durum Cemiyet-i Sûfiyye'nin başarısı için gayret gösteren Tasavvuf dergisi ile aralarında rekabet hissi uyandırmış, zaman zaman karşılıklı tartışmalar olmuştur. Mesela Cemiyet-i Sûfiyye'nin reisliğine seçilen Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'yi Tasavvuf takdir ve tebci ederken, Muhibbân onun hakkında hiç de iyi şeyler söylememiştir. Bu tartışmalar Şeyh Safvet ile İzmirli İsmail Hakkı arasında tasavvuf kitaplarında yer alan hadislerin sıhhat derecesi konusunda cereyan etmiş, daha sonra tartışmanın sınırları tasavvufun bir çok meselesini içine alacak biçimde genişlemiştir. Bu arada Tasavvuf ilk zamanlarda cemiyet nizamnamesine de uygun bir çizgide yayın yapıp, politik meselelere girmemiş ancak II. Meşrûtiyetin ilanı ile birlikte, dönemindeki bir çok dergi gibi politize olarak Meşrûtiyet meddahlığına sunmuştur.

Bu tartışmalardan anlaşıldığına göre devrin Şeyhülislâmını kendilerine reis seçen Cemiyet-i Sûfiyye daha çok devletin resmî görüşü çerçevesinde faaliyet gösterirken Muhibbân grubu daha geniş ve daha serbest bir ortam aramaktaydı.

Ahmet Muhtar, dergi ikinci yıla girerken şunları yazmıştır:

“Muhibbân'ın ikinci senesine abone olmak arzusunda bulunmuş olanlar bilsin ve ona göre paralarını yollasınlar ki, Muhibbân gazetesi yine eskisi gibi dedikodu yapmayacak, öyle filanca Nakşî şeyhi için, falan baba için gerek iyiliklerine gerek fenalıklarına dair hatta mühürlü musaddak kağıtlar bile gelse gazetenin son sahifesine bile geçemeyecektir. Muhibbân, insaniyetli olmak şartı ile en aciz, en fakir bir ademin azâd kabul etmez bir kölesidir. Bununla beraber yalnız menfaatini düşünen Muaviye tînetli eşhasa, ne makamda ve ne iktidarda olursa olsun, el değil, selam bile vermeye tenezzül etmez bir Alevidir...” (sayı: 12, s. 98)

Kosova, Sivas, Selanik, Aydın, Manastır, Girit, Yanya, Edirne, Mısır, İşkodra gibi Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinden çeşitli tarikatlere, özellikle Kadîrî, Sa'dî ve Rufâî tarikatlerine mensup şeyhler tarafından takdir ve teşvik edilen Muhibbân Rıza Tevfik'in de makaleleri yanında oldukça güzel şiir ve nefeslerini yayınlamıştır**.

***) Osmanlı'nın son döneminde tasavvuf eksenli cemiyet kurma ile yayın faaliyetleri konusunda bizim bu etüdümüzde yer verdiklerimiz ve daha başka değerlendirmeler için bk. Muhibbân, (muhtelif sayıları); Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matb. İst. 1977, c. I-II, s. 295-296; Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (3. bsk.) Dergah yay., İst. 1990, s. 275-297; a.mlf., *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, basılmamış ders notları, s. 11-17; a.mlf. “Cumhuriyet Öncesi Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler”, *Hareket*, VIII İst. 1979, 17-18 ; a.mlf., “Cem'iyet-i Sûfiyye” *DİA*, VII, 335; a.mlf., “Ceride-i Sûfiyye”, *DİA*, VII, 410; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İst. tsz., s. 186-190; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2000, s. 268-279.

Şüphesiz bu dergide yayınlanan tasavvufî makalelerin mahiyetleri, tasavvuf ve Türk tefekkür tarihi açısından önemli olup akademik alanda incelenmeye muhtaçtır. Nitekim böyle bir teşebbüste bulunan Thierry Zarcone, yaptığı araştırmaya göre bu derginin 27 Rebiülahir 1327 / 20 Kanunîsânî 1325 tarihli üçüncü senenin dördüncü sayısının yalnızca Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Özege Kitaplığı'nda bulunduğunu tespit etmiş, bunun üzerine Prof. Dr. Osman Türer Bey'e yazdığı bir mektupta, bu sayının kendisine gönderilmesini istirham etmiş, o da bu isteğini yerine getirmiştir.

Biz de Türer'in tavsiyesiyle A.Ü. Kütüphanesi Özege Kitaplığı, 776 numarada kayıtlı biri eksik iki nüshası bulunan bu dergiyi inceledik. Dergide sırasıyla şu makaleler yer almaktadır:

- 1- Bahâ Said, "Tasavvuf ve Hür Mezhebler", s. 1.
- 2- Rıza Tevfik, "Hikmet-i Sûfiyye", s. 2.
- 3- Abdulcebâr Sırrî, "Levh-i Mahfûz ve İlm-i Mekkûn", s. 2-4.
- 4- Urbaba, "Meslek-i Fakr ve Fenâ", s. 5-6.
- 5- Ali Seyfî, "Takvîm-i Beden ve İbadet", s. 6.
- 6- Abdâl Mûsâ, "Dervişin Ayarı", s. 6-7.
- 7- Livâu'l-hak Halîl, "Tekyeler Teşkilatı ve Terbiye-i İctimâiyemizde Te'sîratı", s.7-8.

Neticede bunlar arasından derginin genel politikasını yansıtmaya açısından dikkat çekici bulduğumuz üç makaleyi seçip, Türkçe harflere de aktararak ilgileneceklerin istifadesine sunmak istedik.

Sunacağımız üç makaleden ilkinin yazarı olan Baha Said*** ile ilgili kısmî bilgiler dışında ikinci makalenin yazarı Abdâl Mûsâ ve son makalenin yazarı Livâu'l-Hak Halîl hakkında şimdilik her hangi bir bilgiye ulaşamadık.

Bu genel değerlendirmelerden sonra şimdi sözkonusu makalelerinin takdimine geçebiliriz.

***) Bahâ Said'in gerek metnini sunmaya çalıştığımız makalesi gerekse daha sonra kaleme aldığı ve Türk Yurdu dergisinin 1926 tarihli 4. cilt, 22, 23 numaralı sayılarında "Sofiyân Süreği" adıyla yayınlanan makale serisinde görüldüğü üzere katılımcı gözlem tekniği ile çalışmalarda bulunan Ale-vî-Bektaşî yazarlardan biridir.

"Bektaşî zümresi bir mezhep mi, bir fırka mı yoksa bir cemaat midir? Bu mefkûrenin kaynağı, ortaya çıkışı, gelişip yayılması, düşünce, fikir ve fiilleri, en önemlisi Türk toplumunun bir parçası ve gerçeği olan bu zümre milli ve islami midir?" gibi soruların açıklığı kavuşturulması amacı ile İttihat ve Terakki tarafından görevlendirildiği söylenen Bahâ Said bu doğrultuda doğuşundan 1900'lü yıllara kadar Bektaşîliğin doğuşu, gelişmesi ve fikirlerini bütün yönleriyle araştırıp değerlendirmeye çalışmıştır.

Yukarıdaki soruların açığa kavuşturulması doğrultusunda yaptığı ancak çeşitli nedenlerle yayınlanması geciken makaleleri nihayet; Türk Ocakları merkez heyeti tarafından neşrolunan 1927 tarihli Türk Yurdu dergisinin 5. cilt, 26, 27, 28 numaralı sayılarında "Bektaşîler" başlığı altında; "Bektaşî mefkûresinin ortaya çıkışı", "Balım Sultan Erkânı", "Bektaşî Felsefesi" diye üç seri halinde yayınlanma fırsatı bulmuştur.

II- Muhibbân Dergisi'nin 1327/1911 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler:

MUHİBBÂN

27 Rebü'l-âhir 1327 - 20 Kânûn-i sâni /1325, Sene: 3, Numara: 4.

TASAVVUF VE HÜR MEZHEBLER

Taavvufun din-i islâm târihindeki o kuvvetli ve mefîn mevki'i, te'sîri okadar bârîzdir ki, hiç bir mudakkik bu azîm cereyânın dalâletlerini ta'yîn ve tasrîh edemez.

Ben, kendi hesâbıma, tasavvuf kelimesinin Yunanca'dan yok Hindden falan gelipde müslümanların kafasında kaynadığına aklım ermiyor.

Fikr-i beşer aklı ermediği bir şeyin ardını arkasını görmeye çok özenir.

Bizim islâm mütefekkirleri ki, ekseriyet-i azîmesiyle bihakkın hem mütefekkir hem de müdebbir idiler; onlar, din diye önlerine dökülen "şey" in ne olduğunu anlamaya çalışmaları pek tabî'i idi.

Dinin esrâr ve ledünniyâtını anlamaya özenenlerimize biz ehl-i tasavvuf dedik.

Umûmiyetle ehl-i tasavvuf iki bölüktür:

1- Muhafazakâr ehl-i tasavvuf

2- İhtilâlcî ehl-i tasavvuf

Muhafazakâr mutasavvıflarımız dinin kuyûd-u zâhiresine bilâ ihmâl itâat-ı mutlaka gösterir. Siyaset ve içtimâî hayatta dinin emr ve nehyine kıyasları da zamm eder. Daha kuvvetli, daha nâfiz te'sirâtü ibdâ' etmek için mâziyi hâlden daha kudsî, daha muallâ tahayyül eder. Bütün kuvâ-yı hâzırâyı mâzinin ve makberlerin karanlık ve soğuk hâtırâtından toplamak ister.

Hâl, onun için, mekrûh; müstakbel ise beddir ve meşkûtur.

Hâlin ve müstakbelin kıymet-i hayâtiyesi yalnız "cîfe" likden ibârettir.

İşte bu "cîfeli tefekkür" onu dâima mâzinin "pâkize edâ" nâsiye-i muhayyeline pe-restiş ettirir.

Geçmişine bu kadar bağlı bir vicdân, yaşadığı anları bile ömr-i fânîsine girân bilir. Ve sonra mâziye rucû', mâzinin mürsidlerini tebcîl ve onları temsil gibi bir ıztırâr-ı gayri tabîi içinde kalır. Bu ıztırârın zarûrî emirleri onu muvaffakiyetten me'yûs eder. Çünkü üç asır, on asır evvelki insan-ı muhayyelin ne temsil-i hayâtı, ne de muhîr-i hayâtı kâbil-i vücûddur.

O, bu bir kaç asır evvelki insan zihniyetinde kendisinin mahrûm olduğu fevka't-tabîiye mezaya buluyordu, kendisinde ise o mâ fevka't-tabîiye kuvâ-yı ma'nevîyenin ta'yîni müstahîl ve gayri mümkün olur.

İşte bu gayri mümkünlük sâlikî endişe ve reybe sevk eder. O zaman: ihtilâlcî mutasavvıf çıkar.

Ve bunlardır ki “meslek-i imân”da birbirine aykırı fikirlerle oyalanır.

Cüneyd-i Bağdâdî mektebinden Nakşî mesâliki doğuncaya kadar birbirine bağlanan tarikatlerde muhafazakâr tasavvufun hakîkî numunelerini pek iyi ve açık tetkik edebiliriz.

Umûmiyetle şu vesîle-i temyiz de vardır; (yâr-ı ğâr-ı rasûl) birinci sınıf ehl-i tasavvufun menba’-ı feyzi ve öteki bölüğe gelince doğrudan doğruya (Alevî)dir. Ve en çok aykırılık bu livâ-yı Aleviyye’nin altında bulunur.

“Alevî”lik perdesi zümre-i islâm içinde husûsî bir mekteb-i hürriyettir. Bu mektebin vesîka-i şehâdetini alanlar içinde yetişen zümre-i mürsidîn “Guluvv-i eskâr” ile müttehem görünür. Ekseriyetle dinin zâhîrî kayıdlarından muhtelif nisbetlerde âzâde bulunur.

Bu iki sınıf “sûfî”lik muhtelif muhît-i millîlerde ayrı ayrı taraftar zümreler teşkil edebilmiş ve kendilerine has ahlâk seciyelerini halk etmiştir. Umûmiyetle diyebiliriz ki (dini islâm) milletler üzerinde “temsîlci”lik vazîfesini bihakkin ifâ edemediği yerde bu mu-tasavvuf zümreler o vazîfeyi ifâyâ muvaffak olmuşlardır. Bu muvaffak olanlar içinde kendi meslek husûsiyetleri ile “cemîyyet-i mahsûsâ” hayâtı ibdâ’ edebilenler hakîkaten terbiye-i muhîta müsta’id olanlardır.

Dürzîler, Nusayrîler, ‘İbâdîler, Bâtınîler, Tâvûsîler, bilhassa Anadolunun yarı halkını temsîl eden Hacı Bektaş Velî’ye mensûb “Bektâşî-Kızılbaş” zümresi cemîyyet hayâtı yarata bilen mezâhib-i hürreden ma’dûddur.

Bunlara mukabil Nakşîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik birer ce’iyyet hayâtı değil; nisbeten muntazam birer enmûzec-i fikrî bile ihyâ edememişlerdir.

Şah İsmâîl-i Safevî’nin ibdâ’kerdesi olan “Safevî”lik bir saltanata esâs olduğu hâlde meselâ Bektâşîlik gibi bir cem’iyyet hayâtı yaratmaya muvaffak olamamıştır.

Anadolu Türklerinin leakal üçde birini toplayan “Bektâşî-Kızılbaş” zümresi cem’iyyet hayâtındaki salâbet, tesânüd ve teâvün gibi kudretli kabiliyeti ile mümtâz bir hayât gösterebilmişler; ve onun içindir ki, hükümetin en şedîd icraâtı önünde asırlarca boyun bükmemiştir. “Mezâhib-i Hürre” içinde en asrî bir (Sosyal) hayâtı yaşayan bu Türk kitleleri için irfân ve medeniyetin hiç bir şekli-makdûhu yoktur. Milli varlığıyla yaşamış ve dîni, millî hayât ve zihniyette anlamış olduğu için de “Mefkûre” cilik isti’dâdları en selîm bir hâssaya mâliktir.

İçtimâî tekâmülün Türkiyede en seri’ mükâfatını verecek yegâne ocak bunlar olduğu hâlde bu muhîtin liyâkat-i fikriyesi me’atteessüf tetkîke uzanılmamıştır.

Bahâ Sa’id

DERVİŞİN AYARI

Dervîş: Şahsî hür, vicdânî hür, ef’âlî ... eskârî hür; kayd-ı mâsivâdan âzâde (yani Allah’dan başka kimseye boyun bükmeyen) insan demektir. Bana kalırsa iyi bir dervîş dünyanın en ekmel numune-i insanîyettir.

Biz (Derviş-haslet!) diye en pısrık, kılıbık ahlâkı tavsîf ederiz.

Filhakîka târihin dervîş-haslet pâdişâhları ve ricâli en zaîfî'l-fitra olanlardı.

Mâzîde dervîşlerimiz iki sınıf idi: Biri ulu'l-azm mütefekkirler; diğeri mukallidler.

Her ikisi de keşkûl be-dest seyr ü sefer idiler. Zümre-i mütefekkirini, uğradığı yerde neşr-i feyz ve saâdet, yoksullara yardım, hastalara şifâlar bahş eder; lokma-i nâni, her hâlde ihtisâsî olan, bir san'atla te'mine muvaffak olur; en ma'rûf seyyâhları tabâbet, sûznigârlık (iğne hünerleri), sadefkâr, elmas, terzicilik, marangozluk, kunduracılık, demircilik gibi her yerde geçen san'atlardan birine hakkıyla vâkıf olur ve lokmasını bu yüzden alır, her hâlde bir sa'y ve kesb ile kazanırdı.

Bir kısmı da keşkûl be-dest -şeyen lillâh- Allah için sadaka dilenirdi.

Târîh bize öyle büyük müşidler gösterir ki, yediği bir lokma ekmeği mutlaka alınının triyle suladığı bir avuç topraktan çıkarmıştır.

Küre-i beşerin gündönümü noktası olan harb-i umûmîde ümmet-i Muhammed'in hâli tavâif-i müllûk devrine döndü. Bu gidişle ümmetimiz yine elde keşkûl: "Mevlâ dost!" diye devr ü seyrâna çıkacağa benziyor. O zaman bilin ki:

Dervîşin ayârı, ilim ve hünerdir! Sorunuz: Baba dervîş, hünerin ne? Eğer terziyim derse, üstünüzde giyecek birşeyiniz varsa yamanması mümkün olan yerini gösteriniz; di-kerse, para veriniz.

Yağınıza giyecek kunduranız bulunursa veriniz kâbil-i ta'mîr parçalarını yapsın, yine, paranız varsa ücret verirsiniz. Eğer paranız yoksa vermeyiniz. Yakanıza yapırsanız dervîş değildir! Yine vermeyiniz.

Eğer ilmim, ilmullâh; san'atım san'at-ı ilâhîdir, derse:

Gaiblere karışmış devenizi bulup ihzâr etmesini söyleyiniz... Bulursa jandarmalık hakkı diye ücret verirsiniz; paranız yoksa yine vermeyiniz zararı yoktur. O, ilm-i ilâhî ile hazîneler bile bulur. Eğer san'at-ı ilâhîden bahseder, altın yaparım derse, yakasına yapış, altın ver kâğıt vereyim de... kaçarsa dervîş değildir!

Abdâl Mûsâ

TEKYELER TEŞKÎLÂTI

Terbiye-i İçtimâiyemizde Te'sîrâtı

Kanân-u tekâmülün, kendine hâs, müsbet usûlleri vardır. Bu usûller hâricindeki ümid ve sa'y hebâen mensîrâ hükmünde kalır. Mesela: sinekten kaz üremez; kazdan da, ya, bi'l-istîfâ sinek veyahut bi't-tekâmül deve olamadığı gibi!

Biz Türkler, Avrupa tekâmül-i medenîsi diye bir şey görüyoruz, ah, biz de onlar gibi olsak diye özenmek istiyoruz. Bir misâl olarak diyelim: Anadolu'nun öz ve tosun evlâd-ları yörük ve zeybeklerin giydiği kısa çaşkırlarını -bir gün oldu ki- hükümet memûrları men' etti. Giyenleri şehre sokmadı. O zamandan şimdiye kadar seneler geçti. Ne zeybek çaşkırsı eksildi, ne de bu yüzden fazla bir âferin kazandık. Halbuki bunlara baldırı çıp-

lak diye alay eden -Efendi!-ler şimdi görüyorlar ki en medenî İngiliz kavminin İsgoç tãburları İstanbul'da bir karış don değil, fistanla ve donsuz dolaşiyor ve kimse de bunu hilâf-ı medeniyet telakkî etmiyor.

Demek, tekâmül-i medeniyede de kanûn-i aslî: "Mevcûdu ıslâh ve ikmâl!" imiş. Bizze, asrî insan olabilmek için mutlaka Avrupalılaşmak lazımmış gibi geliyor. Durup dururken hâtırımıza bir kibârlık damlar, alafranga olacağımız tutuverir, ne yapmalı?.. Ankara balı gibi dünyanın en nefis çiçeklerinin bu mahsûl-i şâhânesini bırakırız da Belçika'dan reçel; en saf ve müşkîn tereyağlarımız varken bilmem nerenin kokmuş, küflü peynirini Paris lağımlarından toplanan kokulu sabunları, lavantaları, lâşelerden, cifelerden bi'l-kimyâ istihsâl edilen türlü türlü mevâdd-ı gıdâiyenin kurşun yaldızlar içinden çıkan boyalı şeylerini yemekle içimizde âdetâ bir gurûr-i terakkî doğar. İşte bizim asrîlik hep böyle!...

Tekyelerimiz !... Bilmem, çok insandan işittim ki, bu ocakların, meskenet, zillet neşreden birer çukur olduğunu söylüyorlar... Acaba öyle mi? Bir bakıma göre öyle de.. Çünkü orada bâd-ı hevâ (bedava) yemek gibi bir şey de görünüyor... Görünüyor amma, işte okadar. Öyle görenler, bir kere gitseler baksalar sahîhden orası öyle mi?...

Eğer doğrusunu istiyorsanız öyle değil. Yalnız bir nüktecik var: Tekke, muhtâcın, yoksulun rehâkârı, halâskâr, hâmsîsidir. O, zayıfın yarasına bir merhem ocağıdır, öyle idi.

Avrupanın yuvarlandığı izmihlâl çukuruna biz kolay kolay sürüklenmeyeceğiz. Benim imânım bu. Aksini iddâ eden daha çoktur. Fakat o "çok"lara şunu söylerim. Bizde hayât avrupada gibi inhisâr altında mı?... Hayır, değil. Burada herkesin bir karış toprağı, kendi başına müstakil mâlikâne-i hayatı var. Amma birisinin az öbürünün çok. Fakat varya! Avrupanın bir kere böyle saâdeti yok.

Avrupa bu saâdetten mahrum kaldığı için halkı birbirini yiyor, daha da yiyecek! Belki son nazariyelerine göre "müttahid ve müşterek" yaşamak çârelerini bulacak. Bu çâre ise bir fikirde, bir servette, bir usûl-i hayâtda yaşamak isteyen insanların bir mahalde, bir köyde istedikleri gibi yaşamak zevkidir. İşte bu yaşayış bizim tekkelerin hayâtı idi. Eğer avrupa herc ü mercinin sonu böyle "müttahid ve müşterek ma'bed"lere sığınmak ise biz onu çoktan kurmuş, işletmiş ve yaşatmışız.

Tekkeler, tarikat ve mezheblerin husûsî mihrâb-ı ibâdetlerini havîdir. Rasûl-i Ekrem: "et-turûk ilellâh bi adedi enfâsî'l-halâik/Allah'a olan yollar insanların adedi kadar çoktur." buyurmuş yani her ferd için tevhdin hakikatinden sonra Allah'ına derece-i râbitası pek muhtelif oluyor demektir. Şu şekle nazaran müşrik olmayan her muvahhidin aksa-i imânında kimsenin şüpheye, tenkîde hakkı yok demektir.

İşte tekkelerimiz müessislerinin, "şuûr"una göre örülmüş birer terbiye-i fikriye ve ma'neviye ocaklarıdır. onlar, bilâ cebr ve lâ ikrâh bir zikrin sâlikine sâlikin kabiliyetine ve isti'dâdına göre vicdânının temâyülâtını tatmîn edecek "nûr-u imânî" doldurur.

Bazı tekkeler vardır ki, orada hürriyet-i fikriye ve hayâtîyede had yoktur. Bazıları vardır ki, burada hadd-i ma'rûfu zerre kadar tecâvüze imkân yoktur. Bu iki haddin ara-

sında muhtelif derecâtda fikirler için muhtelif mezâhif-i fikriyeye göre bir "tekke mihrâbı" bir "ma'bed-i mefkûre" bulmak müşkül değildir. "Liküllü hizbin bimâ ledeyhim ferihûn/herkes, istediği yolda şâd ve handân, mes'ûd-i devrân olur."

Tekyelerin âyîn-i husûsîleri i'tibârıyla tehâlûfî, gâye-i mecâlislerine mâni'a teşkîl edemez. Fikir ve içtihâda hürmet tekyenin yegâne şî'ârıdır. Onlar için ehl-i tarîkat indinde bütün tarîkatler haktır. Yekdiğerini levh ve teşnî' imkânı kat'ân yoktur. Yekdiğerine mensûbiyetini soran iki sâlik "Hangi bağın güllüsün?" derken kendi gibi karşıdakinin de bir bağın gül-i hoşbûsi olduğunu bilir. Zaten, tarîkat, boynuzlu kulaklı bir garfibe-i hilkat değil. "Tarîkat=yol" demektir.

Kadirî yolu, Mevlevî yolu, Gülşenî yolu, Bektâşî yolu...ilh. Bu yollarda gidenler hep bir merkeze ulaşmışlar ve ulaşmak için gitmişler. Herkes kabe-i maksûda bir yoldan gidemezdi. Çünkü herkes bir köylü, bir şehirli değildir.

Avrupanın izlâl-i içtimâ'îsinden kurtulmak isteyen bir Türkiyenin gençliği şimdiden tekyelerin ma'nevî teşkilâtını tutmalı ve o sûretle muhîtlerinin tekâmül-i ahlâkiyesini te'sîse muvaffak olmalıdır. Mescidlerden ziyâde tekye mihrâblarıdır ki, rûhun en hassas noktalarına daha mahrem, daha ince, daha kolay nüfûz edebilir. Çünkü orada ahd edenin yalnız kulağına söylenen bir "sırr-ı hürriyet" bir "insaniyet" kelimesi vardır.

Şimdi de görüyoruz, eskiden de biliriz, memleketimizde ahlâkî takviye eden insanlara hürmet etmeği, hukûk-u hayavânata bile şefkati, irfâna perestîş ü teâvün ve tesânüde koşmayı emr ve ihsâr eden, milletin rûhuna nefha-i şî'r ve rikkat veren bu "dâr"ın evlatları idi.

Biz onları yıkacağımıza, zaten "makam-ı irşâd" olan bu hürriyet-i fikriye âbidelerini za'f-î inhitattan kurtarmalı... İşte bu (lâhûtî) minberlerden "sadâ-yı mürşid" ve "reşâd"ı dinletebilmeli idik.

Görüyoruz ki, islâmî vahdeti hicv ve takbîh eden eskâr-ı hârice bugün "kilise uknûmlarını" bile tevhîd gibi bir hayâl ile tefâhür gösteriyor. Biz de yıkılmaz kal'alarımızı taklîd uğrunda harâbe ve virânelere çeviriyoruz.

Tekyelerimiz asrî zihniyetin hayâlî gâyesini "Commun / müttehid= ve müşterek" yaşamayı asırlardan beri tatbik edegelmiş ve beşerin en insanî emellerini harfîm-i hürriyetine almış yegâne mefhûmlardır. Tekyeleri manastırlara benzetmek kızıl bir cehâlettir. Azacık tetkik edersek bu hakîkati vâzîh sûrette görürüz. Rehbâniyet, seyyiat-ı ahlâkiye menba'i olduğu hâlde tekyeler masdar-ı fazîlet olagelmiştir.

Livâu'l-Hak Halîl

Değerlendirme

Yukarıda metnini verdiğimiz Baha Sa'id'e ait, "Tasavvuf ve Hür Mezhebler" başlıklı ilk makalede görüldüğü gibi; "Bektaşîlik cemiyet hayatı yaratabilen 'mezahib-i hür-

re'den olup Nakşîlik, Kadîrîlik, Mevlevîlik gibi tarikatler muntazam birer enmuzec-i fikrî bile ihyâ edememişlerdir.” şeklindeki ifadeler, aslında derginin genel politikası olarak dile getirilen “tarikatlerin ayrısı, gayrısı olduğuna inanmak artık olamaz.” “Bütün tarikatlere aynı gözle bakmak gereklidir.” şeklindeki ifadelerle çelişmektedir.

Bu çelişkili durumu ilk bölümde verdiğimiz değerlendirmeler ışığında Bektaşiliğin resmî hüviyete kavuşturulması çabalarının bir sonucu olarak algılamak mümkündür.

Nailî Efendi'nin hazırlamış olduğu cemiyet nizamnamesinde tekkelerin ıslâhı bağlamında öngördüğü, dervişlerin ehliyet ve liyakat sahibi olmaları şeklindeki teklifinin te'yidi mahiyetinde olan Abdal Musa'ya ait, “Dervişin Ayarı” başlıklı ikinci makalede ise, kâmil manada dervişin “Derviş-haslet!” diye tavsif edilen pısrık, kılıbık ahlâklı kimse olmayıp; şahsı hür, vicdânı hür, ef'âli ... efkârı hür; kayd-ı mâsivâdan âzâde (yani Allah'tan başka kimseye boyun bükmeyen) ilim ve hüner sahibi insan olduğu vurgulanmakta, bu arada târihin dervîş haslet pâdişâhlarına göndermede bulunularak onların fitratları zayıf kimseler olduğu ifade edilmektedir.

Bu makale de kanaatimize göre devletin resmî görüşü çerçevesinde faaliyet göstermeyi uygun bulmayan ve daha geniş, daha serbest bir ortam arama çabasına giren Muhibbân grubunun genel politikasını yansıtmakla birlikte, hakiki ve sahte dervîşlik için de bazı ölçüler sunmaktadır ki, bu ölçüler nizamnâmede de yer alan şu hususların te'yidi mahiyetindedir:

“Dervîşler içinde tedris, ziraat, ticaret, sanat ile meşgul oldukları hâdetezkiye-i nefis ve tasfiye-i ruha muvaffakolarak insan-ı kamil olmuş makam-ı ferdiyet ve gavsiyeti ihraz etmiş zevat-ı muhtereme kesîru'l-miktardır. Yine dervîşan içinde her şeyi, her işi terk ederek tekye köşelerinde senelerce kaldıkları halde terbiye-i nefis ve tasfiye-i ahlâk edememiş hiçbir şey olamamış pek çok kimseler vardır. Kısım-ı evvel dervîşliğin ne olduğunu nasıl olacağını anlayanlar, kısım-ı sâni ise dervîşliğe dair hiçbir şey anlamayıp zahir ile kalanlardır.” (Sayı: 9, s. 74)

Livâu'l-Hak Halîl'e ait, “Tekkeler teşkilatı (Terbiye-i İçtimâiyemizde Te'sîrâtı)” başlıklı üçüncü makalede ise; “masdar-ı fazîlet” kabul edilen ancak çökmeye yüz tutmuş tekkelerin ihyâsına yönelik değerlendirmelerin yer aldığı görülmektedir. Bu değerlendirmelerde; medenî gelişme açısından adeta birer fikir abidesi olan tekkelerin meskenet, zillet neşreden birer çukur haline dönüştürüldüğünün bir bakıma doğru olduğu ancak bu durumun o müesseseleri yıkmaya sebep teşkil etmediği vurgulanmakta, sorunun “mevcûdu ıslâh ve ikmâl” ile çözülebileceği ifade edilmektedir.

Bu değerlendirmelerin de yine Nailî Efendi'nin, “Tekkeleri birer tembelhâne ve dervîşleri bir heykel-i müteharrîk olarak görmek isteyenlere bu görüşlerinin doğru olmadığını göstermek gerekir. Bunun zamanı gelmiştir. Bununla beraber sahsîhi, sahteden ayırmak daha doğrusu taklidi tashîh etmek için turuk-ı âliyenin halihazır itibariyle şâyân-ı ıslâh olduğunu teslimde tereddüd etmeyiz” (Sayı: 9, s. 75) tarzındaki görüşlerini te'yid mahiyetinde olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle bu üç makaleyi birinci kısımda verdiğimiz değerlendirmeler ışığında incelediğimizde Şeyh Nailî Efendi'nin kurmayı düşündüğü Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiye ile ilgili çalışmalar yanında Nizamnâme'nin metnini de yayınlayan ve sayfalarının büyük bir kısmını bu cemiyetin gerçekleşmesine tahsis eden Muhibbân'ın, Cemiyet-i Sûfiyye'nin kurulmasıyla bundan vazgeçse de Nizamnâme'de teklif edilen hususları ve Bektaşiliğin resmî hüviyete kavuşturulması çabalarını daha sonraki dönemlerde yazılan makaleleri yayınlamakla dile getirmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.